

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІВ ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИД ДИСЦИПЛІНАРНОЇ (ЮРИДИЧНОЇ) ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Основною метою дослідження є аналіз чинної нормативно – правової бази, яка регулює юридичну відповідальність суддів, виявлення основних проблем, що виникають у правозастосувальній практиці, розробка рекомендацій по удосконаленню законодавства та механізму правового регулювання юридичної відповідальності суддів і практики його застосування.

Ключові слова: суддя, дисциплінарна відповідальність, правовий інститут.

Основной целью исследования является анализ действующей нормативно – правовой базы, регулирующей юридической ответственности судей, выявление основных проблем, возникающих в правоприменительной практике, разработка рекомендаций по совершенствованию законодательства и механизма правового регулирования юридической ответственности судей и практики его применения.

Ключевые слова: судья, дисциплинарная ответственность, правовой институт.

The main purpose of this article is to make an analysis of the effective laws, regulating legal liability of judges, and to identify the main problems, arising in the course of law implementation. The author provides recommendations for making changes in the existing laws with the aim to improve the regulatory mechanisms of the judges' legal liability and implementation practices.

Keywords: judge, disciplinary responsibility, legal institution.

Дисциплінарна відповідальність суддів як спеціальний вид дисциплінарної відповідальності була предметом уваги науковців у тому числі й на рівні комплексних робіт, проте потребує подальших досліджень [14, с. 192; 6, с. 187].

Не піддається сумніву, що дисциплінарна відповідальність є видом юридичної відповідальності [3, с. 147-151; 19, с. 768]. При цьому аналіз інституту дисциплінарної відповідальності суддів потребує з'ясування змісту її родових понять – дисциплінарної відповідальності та на більш широкому рівні юридичної відповідальності.

Слід зазначити, що юридична відповідальність є важливим інститутом будь-якої правової системи, однією з сутнісних ознак права, необхідним елементом механізму його дії. Витоки відповідальності, як зазначають Р. Л. Хачатуров та Д. А. Ліпінський, знаходяться в державно-правовому регулюванні суспільних відносин, яке слугує безпосередньою передумовою її встановлення. Такого роду відповідальність заснована на нормах права, піддається правовому оформленню, тобто має нормативно-правовий характер [19, с. 40]. В силу цього проблема юридичної відповідальності займає одне з центральних місць як в загальній теорії права, так і в галузевих юридичних науках.

Раніше юридична відповідальність досліджувалася переважно в аспекті відповідальності особи перед державою. Водночас, проблема юридичної відповідальності посадових осіб, які допускають порушення закону, зневажливе ставлення до прав і законних інтересів осіб, що знаходяться в орбіті судочинства, залишається актуальною, як з моральної, так і правової позицій.

Як зазначає, Виноградова Л. Є., юридичне поняття відповідальності не може бути відірване від загального її поняття, а повинно розглядатись як застосування цього загального поняття до специфічних умов та властивостей права, правової діяльності, регулювання правом дій, поведінки людей. Можна стверджувати, що юридична відповідальність є, передусім, відповідальне ставлення особи до своїх обов'язків, відповідальність за правильне виконання особою покладених на неї законом обов'язків [6, с. 14].

У дослідженні юридичної відповідальності визначилися два основних підходи. Перший – припускає традиційне поєднання категорії правової відповідальності з правопорушенням, тобто відповідальність за дію (бездіяльність), виражену в порушенні правових норм (негативна, ретроспективна відповідальність) [16, с. 44, 49; 20, с. 314].

Прихильники другого підходу поряд із негативною відповідальністю розглядають юридичну відповідаль-

ність у проспективному, позитивному аспекті [5, с. 3,4, 48-49; 4, с. 50]. Зазначається, що, крім юридичної відповідальності за правопорушення, в нерозривному зв'язку з нею існує правова позитивна відповідальність, заснована на усвідомленні обов'язку вчиняти дії, що відповідають природі суспільного ладу [13, с. 595-596].

Серед учених, що розглядають відповідальність у двох аспектах, немає єдності як у розумінні самої сутності проспективної відповідальності, так і в інших, пов'язаних з нею, питаннях [4, с. 41, 42; 19, с. 187]. Як обґрунтовано пише Бабаєв В. К., "... відповідно до зазначеної концепції ця відповідальність розбухає до неймовірних і непотрібних розмірів" [18, с.505]. Крім того, поняття правової позитивної відповідальності тим чи іншим чином пов'язане з припущенням, що правом регулюються не тільки поведінка, а й внутрішній, духовний світ людини [13, с. 599].

Виходячи з того, що існування негативної юридичної відповідальності або юридичної відповідальності за правопорушення визнається прихильниками обох підходів, ми дотримуємося саме такої позиції.

Аналіз юридичної літератури свідчить, що загально-визначеного поняття юридичної відповідальності досі не визначено. Існує низка концепцій, які іноді доповнюють одна одну, а окремі з них – протилежні за своїм змістом [19, с. 173-197]. При цьому традиційною, найбільш поширеною є розгляд юридичної відповідальності як заходу державного примусу, реакції на правопорушення.

Слід приєднатися до думок вчених, які під юридичною відповідальністю розуміють обов'язок особи, яка скоїла правопорушення зазнати заходів примусу, що виражаються в обмеженнях особистого, організаційного, майнового характеру [21, с. 9]. За своїм безпосереднім визначенням юридична відповідальність полягає в тому, що для правопорушника настають негативні наслідки – обмеження особистого, майнового чи організаційного характеру, наслідки, які він повинен "приймати", "узгоджувати" з ними свою поведінку [2, с. 373].

Виділяються наступні ознаки юридичної відповідальності: вона поєднана з осудом від імені держави особи, яка притягується до відповідальності; юридична відповідальність – обов'язок зазнати заходів державного примусу (виражаються в правових обмеженнях); має своїм наслідком тягар обмеження порушників у матеріально-правовому, організаційному чи особистому порядку; юридична відповідальність нормативно регламентована, реалізується через юридичні механізми (застосування права) у процесуальних формах [14, с.45].

Як свого часу зазначив С.С. Алексєєв, відповідальність спрямована на те, щоб забезпечити попереджен-

ня можливості скоєння нових правопорушень. Застосування заходів державно примусового впливу до особи "налаштовує" її проти нових правопорушень (приватна превенція). Можливість застосування заходів державно примусового впливу сприяє виробленню в інших осіб мотивів до додержання юридичних норм (загальна превенція) [2, с.374].

Дисциплінарна відповідальність як вид юридичної відповідальності в цілому характеризується сутнісними ознаками останньої (вони співвідносяться як родові та видові поняття). При цьому має певні особливості, що властиві тільки їй та відрізняють від інших видів юридичної відповідальності. М. В. Вітрук пише, що диференціація юридичної відповідальності, зокрема на дисциплінарну, адміністративну та кримінальну визначається сферою їхньої дії, ступенем суспільної небезпеки порушень та специфічними правовими наслідками, як результат таких порушень. Дисциплінарна відповідальність є заходом державного впливу карального характеру на осіб за порушення дисципліни (трудова, службова, навчальна тощо), тобто за дисциплінарний проступок [7, с.100].

Дисциплінарна відповідальність неоднорідна. Її особливості залежать від виду дисципліни, що обумовлений специфікою предмета регулювання суспільних відносин, на захист яких і спрямоване дотримання вимог дисципліни. Видові особливості дисциплінарної відповідальності проявляються у визначенні складу дисциплінарного проступку, дисциплінарних стягнень, порядку їх накладення та реалізації. Крім того дисциплінарну відповідальність можна поділяти на види, виходячи з особливостей правового становища тих суб'єктів права, на яких вона поширюється [7, с.120-121].

Дисциплінарна відповідальність суддів передбачена законами України "Про судоустрій і статус суддів" (розділ VI, глави 1, 2; розділ VII) та "Про Вищу раду юстиції" (розділ IV, глави 2, 3, 4, 5) [15, с.13]. Тим самим законодавче врегулювання дисциплінарної відповідальності суддів (підстав, процедури притягнення, стягнень тощо) є виразом негативного державного ставлення до дій (бездіяльності), що визнаються проступками, та особи, яка їх вчиняє. Закріплення негативних наслідків протиправної поведінки слугує для всіх суддів стримуючим фактором від порушень (формує стримуючі від порушень мотиви поведінки), а для особи яка допустила порушення – поневіряння як наслідок порушення. У цьому разі, зазначає С.В. Подкопаєв, відповідальність є індивідуальною і конкретною, забезпечується державним примусом, і виражає ступінь негативної оцінки з боку держави не тільки проступку, а й особи судді, який допустив порушення [14, с.45-46].

Ще в Судових статутах 1864 року метою відповідальності посадових осіб судового відомства в порядку дисциплінарного провадження визнавалося підтримання внутрішньої дисципліни, яка "...спонукає кожного виконати свої обов'язки, ні в чому не відступати і не відхилитися від встановлених правил, слугувати надійнішою запорукою міцного порядку. Вона слідує з однаковою увагою за будь-якою, навіть малозначною виною кожного члена суспільства, але власне не для того, щоб переслідувати його та покарати, а лише для того, щоб завчасним стягненням за малу вину не дати розвинути схильності до зневажання обов'язками і через це попередити більш важливі упущення та навіть злочини" [17, с.183].

Для визначення особливостей дисциплінарної відповідальності суддів має враховуватися їх особливий правовий статус. Вони є посадовими особами органів судової влади, які наділені виключними повноваженнями здійснювати правосуддя. Сутність правосуддя полягає в діяльності з розгляду і розв'язання правових кон-

фліктів, що існують у суспільстві [9, с.12]. Причому є найбільш надійним і цивілізованим способом розв'язання, враховуючи особливий статус суддів, що забезпечує незалежність суддів при розв'язанні конфліктів, так і завдяки особливій процесуальній процедурі, в якій суддівська діяльність реалізується [12, с.111].

Винятковість повноважень обумовлює особливості підстав відповідальності суддів. Вона є наслідком не лише порушення законів у професійній діяльності, а й "... правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя" (пункт 4 частини першої статті 83 Закону України "Про судоустрій і статус суддів"). При цьому очевидний зв'язок дисциплінарної відповідальності з виконуваними функціями суб'єкта, оскільки вчинки, за скоєння яких вона настає, несумісні саме зі службовим становищем даної посадової особи, особливим характером виконуваних нею службових функцій [16, с.200].

У літературі зазначається, що дисциплінарна відповідальність реалізується в рамках стійких колективів працівників, стосовно лінійно підлеглих керівнику членів колективу або особою (органом), уповноваженою призначати державного службовця на посаду [10, с.70; 8, с.57]. Притягнення до дисциплінарної відповідальності особи органом (особою), з яким вона перебуває у трудових відносинах, є особливістю саме такого виду юридичної відповідальності. За загальним правилом, сформульованим у статті 147-1 Кодексу законів про працю України стягнення застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника; на працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність за статутами, положеннями та іншими актами законодавства про дисципліну, дисциплінарні стягнення можуть накладатися також органами, вищестоящими щодо органів, яким надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) працівника [11, с.375]. Таким чином в основі визначення суб'єктів дисциплінарної влади лежить принцип підпорядкованості.

Що стосується організації судової влади в Україні, то в її основі принцип підпорядкованості відсутній. Дисциплінарними органами щодо суддів є: Вища кваліфікаційна комісія суддів України – щодо суддів місцевих та апеляційних суддів в частині накладення дисциплінарного стягнення у вигляді догани; Вища рада юстиції – щодо суддів вищих спеціалізованих судів та суддів Верховного Суду України в частині накладення дисциплінарного стягнення у вигляді догани (ст. 85 Закону України "Про судоустрій та статус суддів", пункт 3 частини першої статті 3, стаття 37 Закону України "Про Вищу раду юстиції"). Крім того, до повноважень Вищої ради юстиції належить внесення подання про звільнення з посади суддів судів загальної юрисдикції, в тому числі за особливих обставин (пункти 1,2 частини першої статті 3 Закону України "Про Вищу раду юстиції").

На зазначені органи, крім дисциплінарної, покладені й інші функції (наприклад добір кандидатів на посаду судді вперше, проведення кваліфікаційних іспитів та інше). При цьому Вища кваліфікаційна комісія суддів України, так само як і Вища рада юстиції, не мають повноважень по безпосередньо призначати суддів на посади, хоча і беруть участь у формуванні суддівського корпусу.

Діяльності кваліфікаційної комісії суддів притаманний особливий характер. За своєю природою – це спеціальний юрисдикційний атестаційно-дисциплінарний орган. "Він, – зауважує Ю.С. Адушкін, – характеризує компетенцію щодо внутрішньоорганізаційного управління, як допоміжній управлінській діяльності, що створює умови для того чи іншого основного виду державної

діяльності" [1, с.15]. При цьому судді підлеглі не функціонально, а організаційно відносно Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (Вищої ради юстиції також) як суб'єктів дисциплінарної влади, що узгоджується з принципом суддівської незалежності.

Судді притягаються до дисциплінарної відповідальності колегіальними органами, що мають у своєму складі не лише професійних суддів, але й представників інших органів влади, юридичної громадської тощо, що, в свою чергу, є одним з елементів механізму стримувань і противаг стосовно судової влади.

Дисциплінарна відповідальність суддів – це особливий, самостійний вид юридичної відповідальності суддів, що втілює в себе всі ознаки загальної відповідальності. Закріплення такого специфічного виду відповідальності для судді за свої негативні поступки як дисциплінарна відповідальність є важливим засобом підвищення ефективності діяльності суддів, виконання ними своїх службових обов'язків та забезпечення прав та інтересів громадян і держави.

Тому слід мати на увазі, що як вид юридичної відповідальності, дисциплінарна відповідальність пов'язана з примусом, який виражається у встановленні для порушника певних обмежень. Однак, у цьому зв'язку справедливо звертається увага, що наслідком зловживання та неправильного застосування інституту дисциплінарної відповідальності суддів може стати обмеження суддівської незалежності. А тому притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності має відбуватися із дотриманням гарантій справедливого та обґрунтованого застосування дисциплінарної відповідальності до суддів [14, с.53].

1. Адушкин Ю.С. Дисциплінарне виробництво в СРСР. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1986. 2. Алексеев С. С. Проблемы теории права. – Свердловск: Изд-во Свердловск. юрид. ин-та, 1972. – Т. 1. 3. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (очерк теории). – М.: Юрид. лит., 1976. 4. Венедиктов В. С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве. – Х.: Консум, 1996. 5. Ветрова Г. Н. Уголовно – процессуальная ответственность. – М.: Наука, 1987. 6. Виноградова Л.Е. Юридична відповідальність суддів загальних судів України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Одеська національна юридична академія. – О., 2004. 7. Витрук Н.В. Общая теория юридической ответственности. – М.: Издательство НОРМА, 2009. 8. Гришковиц А.А. Правовое регулирование дисциплинарной ответственности государственных служащих // Право и политика. – 2001. – № 9. 9. Грошевий Ю. М., Марочкін І. Є. Органи судової влади в Україні. – К.: ІнЮре, 1997. 10. Картузова И.А. Дисциплинарная ответственность государственных служащих: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Одесская гос. юрид. акад. – Одесса, 1999. 11. Кодекс законів про працю України: Затверджений Законом Української ССР від 10 грудня 1971 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. 12. Лебедев В.М. Судебная власть в современной России: проблемы становления и развития. – СПб.: Лань, 2001. 13. Общая теория государства и права: Академический курс в 2 – х т. / Под ред. проф. М. Н. Марченко. – Т. 2. Теория права. – М.: Зерцало, 1998. 14. Подкопаев С.В. Дисциплинарна відповідальність суддів: сутність, механізм реалізації. – Х.: ВД "ІНЖЕК", 2003. 15. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України від 22.10.2010 – 2010 р., № 41, / № 41-42; № 43; № 44-45 /, стор. 1468, стаття 529; Про Вищу раду юстиції: Закон України від 15 січня 1998 року № 22/98-ВР // Офіційний вісник України від 26.02.1998 – 1998 р. – № 6. 16. Самощенко І. С., Фарушкин М. Х. Ответственность по советскому законодательству. – М.: Юрид. лит., 1971. 17. Судебные уставы 20 ноября 1864 года. С изложением рассуждений, на коих они основаны. Часть третья. – СПб.: Типография Второго Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1867. 18. Теория государства и права / Под ред. В. К. Бабаева. – М.: Юристъ, 1999. 19. Хачатуров Р.Л., Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности: Монография. – СПб.: Издательство Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2007. 20. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. – М.: Юрид. лит., 1974. 21. Шиндяпина М. Д. Стадии юридической ответственности: Учебное пособие. – М.: Книжный мир, 1998.

Надійшла до редколегії 18.04.12

УДК 340.125

К. Яцино, ас.

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА В ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ УЧЕНИХ

Стаття присвячена зародженню та розвитку науки соціології права в працях відомих українських учених кінця XIX – поч. XX століть. Розглянуто вплив їх наукових теорій на подальше становлення соціологічного підходу до права в українській правовій думці.

Ключові слова: Соціологія права, соціолого-правові дослідження в праві, історія становлення соціології права, соціологічне поняття права.

Статья посвящена зарождению и развитию науки социологии права в трудах известных украинских ученых конца XIX – нач. XX веков. Рассмотрено влияние их научных теорий на дальнейшее становление социологического подхода к праву в украинской правовой мысли.

Ключевые слова: Социология права, социолого-правовые исследования в праве, история становления социологии права, социологическое понятие права.

Article is devoted to the birth and science of sociology of law in the works of famous Ukrainian scientists end XIX – beg. XX centuries. The influence of scientific theories on the further development of a sociological approach to law in the Ukrainian legal opinion.

Keywords: Sociology of law, sociology and legal studies in law, the rise of sociology of law, a sociological concept of law.

Наука соціологія права є порівняно молодого галуззю знань, адже була визнана лише 1962 року на V Міжнародному соціологічному конгресі. Та вчення про соціальні чинники виникнення права, його соціальну обумовленість, тісні зв'язки права з суспільною реальністю розроблялися в працях багатьох українських учених в галузі права та соціології.

Завданням наукової статті є спроба показати зародження та розвиток соціологічно-правових теорій на теренах нашої держави, починаючи з 19 століття і закінчуючи початком 20 століття (до радянських часів). Серед концепцій, що вплинули на становлення вітчизняної соціології права доцільно розглянути теорію "живого права" Є. Ерліха, соціологію кримінального права О. Кістяківського, теорію соціально-належного права Б. Кістяківського, концепцію соціальних зв'язків С. Дністрянського, погляди на право в соціальному контексті М. Шаповала,

критику догматичної юриспруденції Є. Спекторського. Всі ці вчені зробили неоцінений вклад в формування соціологічної школи права, вони намагалися розкрити суть взаємодії і взаємовпливу специфічних для предметної сфери дослідження правознавства внутрішніх чинників, які охоплюються сферами досліджень інших наук, для розв'язання суто юридичних проблем.

На нашу думку, саме Євгена Ерліха потрібно вважати безпосереднім попередником соціології права в її сучасному вигляді. Він є автором таких програмних праць із соціології права, як "Основні положення соціології права" (1913) та "Право та життя" (1897). Вчений жив і працював у Чернівцях в університеті Франца Йосифа, обіймаючи з 1901 року посаду декана юридичного факультету, а з 1906 – ректора цього ж університету. Вагомість та значущість Ерліха-правознавця визнана всією світовою науковою громадськістю. Та на жаль в

